

ЦИСТАНХЕ (CISTANCHE)ЎСИМЛИГИНИНГ ДОРИВОР ХУСУСИЯТЛАРИ

Облокулов Шавкат Шайимович

Бухоро давлат тиббиёт институти

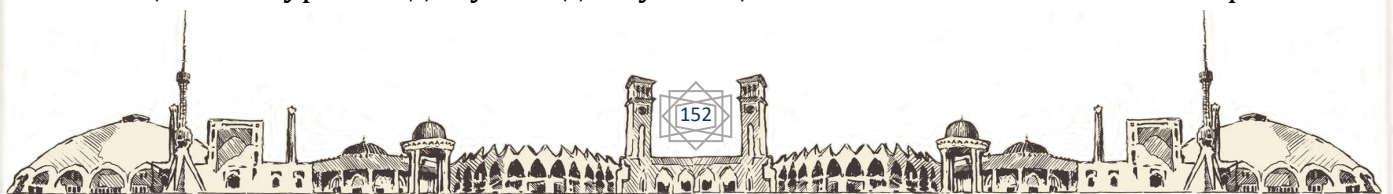
Биокимё кафедраси ассистенти. Ўзбекистон.

Аннотация: Цистанхе ўсимлиги Жанубий ва Марказий Осиё чўлларида ўсадиган ўсимлик бўлиб, таркибида кўп рақаб физиологик фаол моддалар сақлайди. Цистанхенинг дориворлик хусусияти женшенга нисбатан бир неча марта юқори. Шундай бўлсада, унинг таркиби ва инсон организмда кечадиган биокимёвий жараёнларга таъсири кам ўрганган. Ушбу мақолада цистанхенинг фармацевтик хусусиятлари ва унинг таркибидаги моддалар тўғрисида фикр юритилади.

Калит сўзлар: Цистанхе (лат. *Herba Cistanche*), Шумғиядошлар, текинхўр (паразит) ўсимлик, зерзамин, олтин томур, шўрхок цистанхе (лат. *Cistanche salsa*), чўл цистанхеси (лат. *Cistanche deserticola*), цистанхедан фиточой тайёрлаш.

Цистанхе – кўп йиллик ўтсимон ўсимлик бўлиб, асосан чўл, чала чўл ва шўрхок ҳудудларда ўсадиган жузғун, саксовул каби ўсимликларнинг илдизида текинхўрлик (паразит ўсимлик, лат. *Orobanchaceae Vent*), қилиб ўсувчи ўсимлик ҳисобланади. Бўйи 40-50 см, пояси жуда калта, нисбатан каттароқ гуллари ўсиш ареали ва турига қараб сарикдан бинафша ранггача бўлади. Ҳозирги вақтда шимолий Африкадан бошлаб то Хитой чўлларигача бўлган жуда катта ареалда ушбу ўсимликнинг камида 27 тури ўсиши аниқланган. Шундан 7 тури Марказий Осиё ҳудудида ўсади. Ўсимлик март-апрел ойларида униб чиқади. Бунда асосий озиқ манбаси бўлиб, чўл бута ва дарахтлари асосан саксовул хизмат қилади. Ер тагида унган цистанхе ўзига яқин жойлашган саксовул илдизига мустақкам ёпишиб, ундан оладиган минерал озиқ модда ва сув ҳисобига ердан униб чиқади ва ўсади. Ўсимлик апрел-май ойларида баъзи хиллари июн ойида гуллайди, август ўрталарида уруғи пишиб етилади. Бошоқсимон кўринишда гуллайди. Гулли қисми поясига нисбатан 80-90 фоизни

ташкил этади. Гуллари қўнғироқсимон, узунлиги 3-5 см, гулкосалари йирикроқ, цилиндрсимон, қайрилган. Чангчилари тукли, узунлиги 3-4 мм. Гуллари ранги сариқ, пушти, бинафша ранг. Унинг таркибидаги доривор моддаларнинг энг кўп тўпланиш вақти гуллаш даврининг охирги фазасига тўғри келади. Доривор моддалар цистанхенинг кўримсиз ва жуда калта поясида айниқса кўпроқ тўпланади.

Цистанхе ўсимлигининг доривор хусусиятлари инсониятга қадимдан маълум бўлиб, Марказий Осиё, Хитой, Ҳиндистон халқ табобатида ишлатилган. Бунда асосан ўсимликнинг поя қисмидан фойдаланилган.

Ҳозирги вақтда цистанхе ўсимлиги Марказий Осиёнинг Қозоғистон Ўзбекистон давлатларидаги чўл ва чала чўл ҳудудларидан йиғиб олиниб, Япония, Хитой ва бошқа жануби-шарқий Осиё мамлакатларига етказиб берилмоқда. Биз яшаётган Бухоро вилояти ҳудудида асосан ўсимликнинг "Cistanche ambigua" ва "Cistanche salsa" турлари ўсади. Цистанхе ушбу турларининг ҳам дориворлик хусусиятлари юқори бўлиб, антиоксидантлик, нейтропротекторлик, иммунитетни мустаҳкамловчи хоссаларга эга.

Цистанхе ўсимлигининг таркиби бўйича Хитой ва Япония олимлари бир қанча изланишлар олиб боришган ва унинг таркибида фенол ҳосилалари, шу жумладан физиологик фаол моддалар ҳисобланган эхиакозидлар, ацетозидлар, флаваноидлар ва цистанозидлар мавжудлиги, бу моддалар билан кемирувчиларда ўтказилган тадқиқотлар натижасида уларнинг антиоксидантлик, нейтропротекторлик, яллиғланишга қаршилик кўрсатувчи ва иммун тизимига ижобий таъсир этувчи хусусиятга эга эканлигини аниқлашган.

Цистанхе ўсимлиги вегетациясининг ўсимлик гуллаган даври унинг поя қисмида доривор моддаларнинг энг кўп тўпланган давр ҳисобланади. Шу сабабли ўсимлик айни гуллаган даврида унинг ер устки қисмлари йиғиб олиниб, тупроқ қолдиқларидан тозаланади ва поя қисми кесиб олиниб, соя жойда, очиқ ҳавода қуритилади. Қуритилган ўсимлик қисмлари қуруқ жойда, қоғоз қопларда сақланади. Одатда қуритилган цистанхе поялари таркибидаги фаол моддалар 2 йилгача ўз хусусиятларини сақлаб қолади.

Цистанхенинг доривор хусусиятлари Марказий Осиё ҳудудида 2000 йиллар олдиндан маълум бўлиб, халқ медицинасида табиблар томонидан сийдик йўллари яллиғланиши касалликларида, жинсий заифлик, бепуштлик, умумий ҳолсизлик каби ҳолатларда кенг қўлланилган. Бунда асосан ўсимлик қайнатмаси ва экстракти ишлатилган. Ҳозирги вақтда эса, халқ медицинасида цистанхе сийдик йўллари яллиғланиши, сифилис, нефрит ва пиелонефритларда, буйрак тош касалликларида самарали қўлланилиб келинмоқда.

Цистанхе ўсимлиги дунё бўйича қуриган ҳолда бир йилда ўртача 100 тонна атрофида йиғиб олинади ва асосан Хитой ва Японияга етказиб берилади. Қозоғистонда фиточой кўринишида қадоқлаш ишлари ҳам йўлга қўйилган.

Цистанхе ўсимлигидан табиий фиточой тайёрлаш учун фақат табиий бўлган, сунъий бўёқ ва тўлдирувчи компонентлар қўшилмаган ўсимлик илдизпоясининг қуритиб майдаланганидан бир чой қошиқ олиниб 200 мл қайнаган сувга солиниб 10-20 минут ўраб қўйилади. Тайёрланган дамламадан кунига кўпи билан 100 мл ичиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Цистанхе дамламаси инсон хотирасини ва ақлий қобилиятини мустаҳкамловчи, тинчлантирувчи хусусиятларга эга бўлиб, бош мия нейронларининг фаолиятини мувозанатлашда ва уларни эркин радикаллардан ҳимоялашда ўзининг самарали таъсирини намоён қилади.

Цистанхе минг йиллар мобайнида халқ медицинасида ишлатилиб келинсада, ҳали унинг таркиби тўлиқ ўрганилмаган. Шу сабабли, ушбу ўсимликнинг доривор хусусиятларини, таркибидаги моддаларнинг инсон организмига ижобий ва салбий таъсир этиш механизмларини ўрганиш бўйича имлий изланиш ва тадқиқотлар ўтказишни ўз олдимга мақсад қилиб қўйдим.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Абу Али ибн Сина. "Тиб қонунлари" 1,2-жилд.1975 й. Тошкент
2. М.Д.Машковский, "Лекарственные средства" 1-2 томах. 1988. Медицина. Москва.
3. С.Южаков, "Современные лекарственные средства".Словарь-справочник. 2008 г. Москва
4. Соколов С.Я. Фитотерапия и фитотермокология. Руководство для врачей-Москва, медицинское информационное агентство, 2000г.
5. Флора Узбекистана, Том -5. Ташкент-1961 г.
6. Павлов Н.В. Флора Казахстана, том 8, - Алма-Ата. - 1965.
7. Терехин. З.С. Паразитные цветковые растения: эволюция онтогенеза и образа жизни. Л.: Наука, 1977 .
8. Дикорастущие полезные растения России – Санкт-Петербург, 2001г.
9. Ходжиматов К.Х. Априасиди Г.С. Ходжиматов А.К. Дикорастущие целебные растения Средней Азии. Ташкент. 1995г.
10. Абдинязова Г.Ж. Қорақалпоғистон Республикасининг доривор ўсимликлари. Монография. Тошкент-2017г.
11. Ходжиматов А.К. О запасах перспективного лекарственного растения *Cistanhe salsa* G/Beck.Биоразнообразии в растительном мире Узбекистана.Проблемы и достижения- материалы научно-практической конференции. Кариш 2018г.
12. <https://uz.wikipedia.org/>

